

CHAPTER 1

BİR ŞEHRİN, BİR BÖLGENİN, BİR ÜLKENİN TAKIMI: ATHLETIC CLUB DE BILBAO

A CLUB BELONGS TO A CITY, A REGION, AND A COUNTRY: ATHLETIC CLUB DE BILBAO

Mertcan AKAN¹, Zaloa ZABALA INCHAURRAGA²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaların Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı,
İzmir, Türkiye
e-mail: mertcanakan@gmail.com

²Dr., Yaşar Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Modern Diller Bölümü, İzmir, Türkiye
e-mail: zzabala22@hotmail.com

DOI: 10.26650/BS/SS22.2021.001-5.01

ÖZ

“Bask ülkesi” anlamına gelen “Euskal Herria”, sadece coğrafi bir bölgeyi işaret etmekle kalmayarak bir toplumu, kültürü ve düşüncüyü de ifade etmektedir. İspanya’da 1936-1939 yılları arasında yaşanan “İç Savaş” ve sonrasındaki Franco dönemi (1939-1975), Bask toplumunun hafızasının şekillenmesinde ve bugünkü kimliğin oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Ülkenin en büyük bölgesi olan Bizkaia’nın (Vizcaya) merkezi konumunda olan Bilbao şehri de bu kimliğin ve hafızanın en yoğun olarak yaşandığı ve yaşatıldığı yerlerin başında gelmektedir. Franco döneminin sonrasında ve 1983 yılındaki sel felaketinin ardından Bilbao şehrinin pastoral ve endüstriyel kimliğini geride bırakarak yaşadığı sosyal, kültürel, sanatsal ve mimari anlamdaki dönüşüm şehrin tarihsel kökenlere bağlı kalınarak nasıl dönüştürebileceğine dair en özel örneklerden biri olmasını sağlamıştır. Bu makalenin amacı modern futbolun İspanya’da kurumsallaşmasını sağlayan en önemli kulüplerden biri olan Athletic Club’ın Bask milliyetçiliğinin temsili ve kurumsallaşması konusunda oynadığı aktif rolün ve bir spor kulübünün bir şehir ve toplum tarafından nasıl sahiplenildiğinin vurgusu olacaktır. Bask ülkesinin temsilcisi olma misyonu ile endüstriyel futbol dünyasında ender rastlanacak bir politika yürüten kulüp, çoğunlukla öz kaynaklardan yetiştirdiği sporcular ile mücadelesini sürdürmektedir. Bu anlamda kendi topraklarından yetiştirdiği yereli, büyük bir mücadelenin olduğu küresel ile buluşturan Athletic Club, bir spor kulübü olarak kimlik ve şehir kültürünün oluşumunda bu ölçüde etkili olduğu dünya üzerindeki ender örneklerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bask Ülkesi, Athletic Bilbao, kent kültürü, spor kültürü, futbol

ABSTRACT

“Euskal Herria,” which means “Basque country,” refers not only to a geographical region but also to a society, culture, and thought. The “Civil War” that took place in Spain between 1936-1939 and the following Franco period (1939-1975) have played a critical role in shaping the memory of the Basque society and forming the present identity. The city of Bilbao, which is the center of the country’s largest region, Bizkaia (Vizcaya), is also one of the places where the Basque identity and memory are being lived and kept living densely. The post-Franco period and the flood disaster in 1983 triggered a social, cultural, artistic and architectural transformation process in Bilbao city, throughout which the city left its idyllic and industrial identity behind. This experience made Bilbao one of the most specific examples of how a city can be transformed by adhering to its historical origins. The purpose of this article is to emphasize the active role played by the Athletic Club, one of the most important clubs in the institutionalization of modern football in Spain, and how a sport club is owned by a city and its society. Carrying out a rare policy in contemporary industrial football with the mission of being the representative of the Basque country, the club continues its struggle with athletes trained mostly from quarry. In this sense, Athletic Club managed to bring the local struggle of its own lands together to a global stage. Thus, as a sport club, the Athletic Club has been = so effective in the information of identity and city culture that it has become one of the rare examples of this in the world.

Keywords: Basque Country, Athletic Bilbao, urban culture, sports culture, football

EXTENDED ABSTRACT

We have witnessed the rise of two phenomena that have continued to have a great impact on mass movements in the history of the world since the 19th century: Nationalism and Football. After the French Revolution and the Napoleonic Wars, the rapidly rising nationalist wave in Europe and the dominant ideology were dramatically reflected on all sports, but especially gymnastics, with its foremost currents such as *Turner* and *Sokol*. Sports have never been isolated from political, economic, and social developments in any period of history. Furthermore, in every geographical location and society, the relationship between sports and politics has been experienced at different levels and forms. Thus, it would be proper to classify the whole process regarding football into three periods: the first period (1871-1914) in which modern football became rapidly widespread in spite of opposition from political powers, the second period (1914-1980s) when football turned into a “war of ideologies” due to the propaganda effect, and the third (1980-) being the industrial period, in which the football has turned into entertainment in the globalized world.

The historical development of football, a mass phenomenon throughout the 20th century in Spain, can be evaluated in four different periods. These periods, referred to as the “pre-national period,” “the period of Spanish nationalism,” “the period of strengthening of regional

nationalism,” and finally the “post-nationalist period,” underline that Spain and Spanish football, which have a multinational structure with ethnic, linguistic, and cultural differences, have shown different features in each. At this point, Basque Country, which is named as *Euskal Herria* (País Vasco), has been one of the most important examples of the representation of identity, language, and cultural struggle regarding football. The aim of this article will be to explain the representation of Basque nationalism both in a sport and cultural sense by focusing on Athletic Club and the commitment of the city of Bilbao to this representation in the historical background of Spain.

The parallelism with the foundation of Athletic Bilbao, which covers the late 19th and early 20th centuries, and Basque nationalism; the role of Athletic Club during the Spanish Civil War and during the Franco period; the presence of Basque nationalism in the context of football in the democratic period; and its survival in the city of Bilbao are the main outlines of this study. The emergence of football and Basque nationalism have taken place almost at the same time in Spain. These two developments have often showed parallelisms in the Basque country. In the period from the early years of the 20th century to the Civil War (1936-39), Athletic Bilbao, which dominated Spanish football, intensified *Castillization*, which was implemented by the dictator Francisco Franco with the slogan of “one state, one language,” after the Civil War. Policy and the effects and interventions of the central authority have also manifested itself on Athletic Club, and Madrid football was born in Spanish football during these years. The only thing that remained unchanged during the dictatorship was the interlocking of the people of the region around football and, especially, Athletic Bilbao in response to central government and oppression.

Bilbao, which has been an important port city since the 16th century, has become the center of industrialization over time thanks to its iron reserves since the 19th century. In addition to the environmental pollution of the city, which was the result of the iron-steel, chemical, and shipbuilding industries, the flood disaster in 1983 slowed down the port activities, and as a result of these, a major economic crisis and a gradual collapse occurred. Urban renewal and economic transformation, which have been implemented with strategic planning since the 1990s, have transformed Bilbao into a brand-new structure and image. This major change in the field of cultural architecture has become a model applied in the architectural and economic literature under the name the *Bilbao effect*. The democratization process that came with the end of the Franco period, this transformation, and the subsequent change in the Basque country also showed itself in the sphere of sports, interpreted as the revival of the democratic process and national identity.

One of the most important features that puts Athletic Club in a unique place in the world football arena was the *La Cantera* policy's implementation at the representation point of the national identity. The club, which carries out a rare policy in the contemporary industrial football, continues its struggle with athletes trained mostly from its own resources by attracting the great interest of football fans around the world. In this context, Athletic Club has managed to bring the local struggle from its own lands to the global stage. Thus, this sport club has been very effective in the formation of the representation and survival of its cultural identity and city culture, becoming one of the rare examples of this in the world.

Giriş

Futbol akademik açıdan genel olarak pek önemsenmeyen, bilgi birikiminin gerek duyulmadığı bir alan olarak görülür. Oysa “hafıza, tarih, mekân, toplumsal sınıf, cinsiyet gruplarının doğasına ve esasında işbirliğine dayanan” (Critchley, 2017) ve içerisinde güzellikler barından futbol, pek çok alan ile yakından ilgilidir ve her alan açısından derinlemesine bir inceleme gerektirir.

Futbol üzerine yorumların bir kısmı, yeni yayılan bu sporun geniş kitleler üzerindeki “afyon” etkisi ile kapitalist toplumlarda hukuk, kültür, sanat gibi diğer üstyapı kurumlarıyla birlikte ideolojik bir rol oynadığı ve gündelik hayat içerisinde sömürüyü unutturarak, egemen sınıfın ideolojisini ve değerlerini topluma yayma amacıyla olduğu yönündedir (Aktükün, 2005). Diğer bir yaklaşım ise futbolun muhalefete açık bir temsil alanı olduğunu, bu yönü ile de toplumsal sınıfların mücadele alanı olabileceğini belirtmektedir. Bu sebeple, oyunun karakter kazanması sonrasında siyasal bir mücadele alanına dönüşebileceği ifade edilmektedir (Aktükün, 2005).

19. yüzyıl ile birlikte kitlesel hareketlerde büyük etki yaratacak iki fenomenin yükselişi görülmektedir: Milliyetçilik ve Futbol. Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları’nın ardından Avrupa’da hızla yükselen milliyetçi dalga ve hâkim ideoloji, Prusya milliyetçisi Friedrich Ludwig Jahn’ın (1778-1852) geliştirdiği ve Alman birliğini simgelemek için kullanılan *Turner akımı* ve Çek milliyetçilerinden Miroslav Tyrs’ın (1832- 1884) geliştirdiği *Sokol akımı* ile birlikte başta jimnastik olmak üzere tüm spor dallarına hızla yansımıştır (Aktükün, 2005).

Benedict Anderson’un *Hayali Cemaatler*’inde vurguladığı “en küçük toplumların bile zihinlerde *toplamların hayali* olarak yaşamaya devam etmesi” (Anderson, 2011) düşüncesi millî kimliklerin gelişiminde sporun işlevini gösterir niteliktedir. Aynı şekilde Eric Hobsbawm da bu fikri geliştirerek “sporu millî duyguları aşılama benzersiz derecede etkili bir aracı durumuna getiren etkenin bireyleri kendilerini olmak istedikleri mükemmellikte sembolize eden ve sadece alkışlamakla yetinseler bile kendilerini milletin bir sembolü olarak görebilme fırsatı”ndan (Hobsbawm, 2014) kaynaklandığını belirtmektedir. Kuşkusuz ki spor –özel olarak futbol– sadece milliyetçi ideolojinin yerleştirilmesi için kullanılmamıştır. Özellikle yükselen işçi sınıfı da siyasal amaçlı gösteriler için sporu özellikle de futbol maçlarını kullanmıştır. Teo Stemmler’in verdiği bilgilere göre, 18. ve 19. yüzyıllarda kasaba halklarının siyasî protestoda bulunmak için toplanmasının en kolay yolu bir futbol maçı düzenlemek olmuştur; bu nedenle, dönem yönetimlerinin futbol maçlarını sıklıkla yasakladığı görülmektedir (Stemmler, 2000). Ancak işçi sınıfına her türlü siyasal ve ekonomik örgütlenme yasağı uygulanmasına rağmen;

kurulan spor kulüpleri güçlerini arttırarak milyonlarca işçinin bir yandan spor yaptığı, bir yandan da siyasal sorunlar ve taktikler üzerine tartıştıkları mekânlar hâlini almıştır (Aktükün, 2005). Bu örneklerden de anlaşılabilirceği gibi başta futbol olmak üzere spor oyunları sadece dönemin hâkim ideolojilerinin değil, muhalif ideolojilerin de yayılması için bir araç olmuştur. Pierre Bourdieu'nun belirttiği gibi genel bir ifade ile “Spor (Futbol) hem yönetici sınıfların farklı fraksiyonları hem de toplumsal sınıflar arasında bir mücadele alanı” olmuştur (Bourdieu, 1991).

İşçi sınıfının futbola duymuş olduğu bu yoğun ilginin yasaklarla engellenemeyeceği anlaşılınca sporun/futbolun “muhalif” özünün boşaltılması çabaları başlamıştır. Paul Hoch’a göre bu davranış değişikliğinin iki temel amacı bulunmaktadır. Bu amaçlardan ilki, yerel takımların kurularak seyircilerin (işçiler) içinde bir tür yerel milliyetçiliğin geliştirilmesi, böylece sınıfsal bir dayanışmanın önünün kesilmesidir. Davranış değişikliğindeki amaçlardan ikincisi ise körüklenen yerel rekabet sayesinde ortamın fazla siyasallaşmasının engellenmesi olmuştur (Aktükün 2005; Hoch, 1971).

Spor ile ilgili gelişmeler, tarihin hiçbir döneminde siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerden soyutlanamaz nitelikte olmuştur. Ancak bu gelişmelerin seyri her coğrafyada ve toplumdaki öznel durumlar sebebiyle değişkenlik gösterebilmektedir. Buna rağmen futbol örneğinde ana hatlarını çizmek mümkündür. Bu bağlamda, modern futbolun temel kurallarının uygulanmaya başlandığı 1871’den I. Dünya Savaşı’na kadar siyasî güçlerin çok da istemediği biçimde hızla yaygınlaştığı süreci birinci dönem olarak belirtmek mümkündür. İkinci dönem ise I. Dünya Savaşı’ndan 1980’lere dek uzanan futbolun propaganda etkisiyle *ideolojiler savaşı* haline dönüştürüldüğü dönemdir. 1980’lerden günümüze kadar ulaşan, küreselleşen dünyada *entertainment* hâline dönüşen endüstriyel futbol dünyası ise üçüncü dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Aktükün, 2010).

Bu yazıda altını çizmek istediğimiz konuların ilki, sporun, özellikle de futbolun, Bask kimliğinin temsilinde ne denli önemli bir rol oynadığıdır. Bu bağlamda Bask futbolunun temsili noktasında futbol dünyası içerisinde her daim ayrı bir yeri olan Athletic Club de Bilbao örnek olarak ele alınacak; İspanya Futbol Ligi’nin en başarılı takımlarından biri olarak görülen bu kulübün hem *la cantera* adı verilen öz kaynak politikası hem de şehrin (Bilbao) ve bölgenin (Bask Ülkesi) tarihsel ve kültürel geçmişinde oynadığı önemli rol “futbol-siyaset-kimlik” ilişki ağında sahip olduğu benzersiz konum üzerinden işlenmeye çalışılacaktır. Zira Athletic Bilbao’ya ev sahipliği yapan Bilbao şehri ifade ettiğimiz özelliklerin yanında, tarihî köklere de sahip çıkılarak gerçekleştirilen büyük bir değişimin temsili olmuştur. Nervión Nehri’nin etrafında kurulan şehir, geçmiş dönemlerde sahip olduğu ağır sanayi şehri kimliğini 1980’li yıllarda bir kenara bırakmış, mimarî ve sanat alanında büyük bir atılım gerçekleştirmiştir.

Bu değişim sürecinde geride bırakılmayan yegâne şey ise Bask kimliği ve bunun temsili olmuştur. Bu bağlamda, çalışmadaki amacımız bu kimliğin inşası, temsili ve yaşatılması yönündeki temel öğelerden biri olan Athletic Club'un etkisinin irdelenmesidir. Kapsamımız ise Athletic Bilbao'yu merkeze alarak, çok uluslu bir devlet yapısına sahip İspanya'nın tarihsel geçmişı içerisinde hem sportif hem de kültürel anlamda Bask milliyetçiliğinin temsili ve Bilbao şehrinin bu temsile olan bağlılığı ile sınırlandırılmıştır. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk yıllarını kapsayan Athletic Bilbao'nun kuruluş tarihi ve Bask milliyetçiliği arasındaki paralellik bu yazıda odaklandığımız konulardan ilki olmuştur. İspanya İç Savaşı sırasında ve sonrasındaki Franco döneminde Athletic Club'un rolü, demokratik dönemde Bask milliyetçiliğinin futbol bağlamındaki varlığı ve bu varlığın Bilbao şehri özelinde yaşatılması ana hatları ile ele alınan konulardandır.

Bilindięi gibi İspanya çok uluslu bir yapıya sahiptir. Etnik, dilsel ve kültürel farklılıklara dayalı bu yapı, İspanya futbol yaşantısı içerisinde de kendisine oldukça önemli bir yer edinmiştir. 20. yüzyıl boyunca kitlesel bir fenomen olan futbolun İspanya'daki tarihsel gelişimi dört farklı dönem içerisinde değerlendirilebilir. Ramón Llopis Goig'in "Ulusal öncesi-bölgesel dönem", "İspanyol milliyetçiliği dönemi", "Bölgesel milliyetçiliğin güçlenme dönemi" ve son olarak "Milliyetçilik sonrası dönem" olarak belirttiği bu dönemler (Llopis Goig, 2008), İspanyol siyasetinin ve futbolunun farklı zaman dilimlerinde farklı özellikler gösterdiğini işaret etmektedir. Türkçe'de "Bask Bölgesi" olarak isimlendirilen ancak hem Baskça'da (Euskal Herria) hem de İspanyolca da (País Vasco) halkı ve ülkeyi temsilen "Bask Ülkesi" olarak isimlendirilen –ki bu sebepten yazımızda bu şekliyle kullanmayı tercih ettik– bu coğrafya kimlik, dil, kültür mücadelesinin futbol ile temsilinin en önemli örneklerinden biri olmuştur (Szobó, 2013).

İspanya'ya futbol oyunu 1878 yılında güneydeki bakır madenlerinin İngiliz yöneticileri sayesinde Endülüs Limanı'ndan girmiştir (Szobó, 2013). Bu oyunun kuzeye Bask Ülkesi'ne ilk girişı ise 1890'ların başlarında, Bilbao'daki liman çevresine gelen İngilizler vasıtası ile gerçekleşmiştir. *La campa de los ingleses* (İngiliz çayı) denilen yerde oynanan bu oyun, kısa süre içerisinde kömür ithal eden gemilerde ve tersanede çalışan işçiler, yerel kömür madencileri arasında hızla yayılmıştır (Turuzeta Zarraga, 2012). İşçilerin gösterdiği yoğun ilgiye sonraları İngiliz Katolik devlet okullarında eğitim görmüş olan yerel burjuvazinin oğulları da katılmıştır. İlginin hızla artması sonucu, İngiliz ve Bask takımları arasındaki ilk *dostluk* maçı 3 Mayıs 1894'te oynanmış, (Zakravsky, 2016) 1898 yılında ise Bask ülkesinin ilk futbol kulüplerinden olan Athletic Club de Bilbao kurulmuştur (MacClancy, 2007). İlk yıllarında kulüp yöneticileri İngiltere seyahatleri sırasında Blackburn Rovers'dan öykünerek mavi-beyaz renkli formalarla mücadele etmiş, sonraki seyahatlerinde yeterli sayıda

mavi-beyaz forma bulamadıklarından Southampton'dan etkilenecek Bizkaia'nın da renkleri olan kırmızı-beyaz, çubuklu formları seçmişlerdir (Ranedo ve Ondarra, 2017, s.40).

Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi Avrupa'da futbol ile milliyetçiliğin serüveni paralellikler göstermiştir ki Bask milliyetçiliği de ülkedeki modern futbol ile hemen hemen aynı zamanlarda doğmuştur. Bask milliyetçiliğinin babası olarak kabul edilen *Sabino Arana Goiri*, ulusal ideolojinin temel kriterlerini Bask dili, Katoliklik ve kırsal hayat (köylü yaşantısı) üzerine temellendirmiş ve Bask milliyetçiliğinin kurumsal ve sembolik ilkelerini belirlemiştir (Lecours, 2007). Belirtmek gerekir ki hem Bask bayrağı olan *Ikurriña*'nın (Pérez-Agote, 2006) yaratılmasında, hem de millî marş *Gora ta Gora*'nın hayata geçirilmesinde yine Arana'nın büyük bir rolü olmuştur. Sabino Arana'nın köken, dil, özerk yönetim, gelenek ve tarihsel kimlik ile temellendirdiği politika sayesinde Bask bağımsızlığının ve ulusal kimliğinin temel taşları oluşmuştur. Arana ve Bask yerel burjuvazinin 1895 yılında kurmuş olduğu EAJ-PNV (Euzko Alderdi Jeltzalea/Partido Nacionalista Vasco - Bask Milliyetçi Partisi) kısa sürede Bask ulusal hareketinin amiral gemisi olmuş, İspanyol merkezi idaresine karşı uzun yıllar bağımsızlık ve geniş kapsamlı özerklik mücadelesini sürdürmüştür (Vaczi, 2015). Kısa süre içerisinde futbol, Bask ülkesinde her kesimin ilgi gösterdiği oldukça popüler bir spor hâline gelince, PNV'in düzenlediği organizasyonlarda ve gençlik kollarında favori spor dallarından biri olmuştur. Öyle ki futbolun Bask ülkesindeki popülaritesi, Baskların millî oyunlarından olan *Pelota* ve *Aizkolaritza* seviyesine ulaşmış, kimliğin inşasının genele yayılması ve temsilinin uluslararası platformlara taşınabilmesi amacı ile yabancı bir kültürden gelen bu oyunun daha da ön plana çıkmasını sağlamıştır (Rojo-Labainen, 2014). Zamanla PNV yöneticilerinin birçoğunun Athletic Club'da hem yönetici hem de sporcu sıfatlarıyla (Alejandro de la Sota, José María Belausteguigoita vd. gibi) önemli görevler aldıkları gözlemlenmiş, bu eşzamanlı faaliyetler Athletic Club ile Bask ulusal hareketini ayrılmaz bir bütün haline getirmiştir (Quiroga, 2013).

20. yüzyılın ilk yıllarından İç Savaş'a (1936-39) kadar olan süreçte adeta İspanyol futboluna hükmeden Athletic Bilbao, 1911 yılında yürütme komitesinin aldığı bir karar ile sadece Bask kökenli oyuncuları bünyesinde bulunduran, şehrin, bölgenin ve ülkenin temsilini daha da ön planda tutan bir yapıya bürünmüştür. İspanya futbol liginin başladığı 1929 yılından İç Savaş'ın başladığı 1936'ya kadar dört şampiyonluk, iki ikincilik kazanan Athletic Club, İç Savaş'ın başlamasıyla beraber son verilen liglerin yokluğunda *Euzkadi* adıyla organize edilen bir takım ile *Bask bölgesinin elçileri* sıfatıyla Çekoslovakya, Polonya, Sovyetler Birliği, Norveç, Danimarka, Meksika, Küba ve Arjantin gibi ülkelerde düzenlenen organizasyonlarda maçlara çıkmıştır (Zakravsky, 2016). Çıkılan bu seyahatlerin ardından FIFA ile yaşanan bir

sorun sonrasında 1938-39 yılında Bask takımının birçok oyuncusu Meksika liginde mücadele etmiştir (Galeano, 2015).

İç Savaş sonrasında hâkimiyeti tek başına ele alan diktatör Francisco Franco “tek devlet, tek dil” sloganıyla uyguladığı yoğun İspanyollaştırma (Castillization) politikası ile var olan tüm hakları ve kazanımları ortadan kaldırmıştır. Homojen bir ulus devlet amaçlayan rejim sembolleri, dansları, gelenekleri kısacası her türlü kültür etkinliğini yasaklamış, öğretim dilini İspanyolca yaparak Bask dilinin ev haricinde, kiliselerde ve isim olarak kullanımına sınırlama getirmiştir (Kurlansky, 1999). Franco rejimi tarafından baskılanan toplum kendi içerisinde ulusal kimliğini ayakta tutan değerleri olabildiğince sürdürmeye çalışırken, üretim yapısının değiştirilmesi ve demografik yapının dönüştürülmesi sonucunda 1970'lere geldiğinde Bask bölgesinde 1/3 birlik dışarıdan nüfus oluşmuştur (Quiroga, 2015).

Toplumun her kademesinde hissedilen İspanyol asimilasyonu ve merkezî otoritesinin etki ve müdahaleleri kendisini spor alanında göstermiş, Athletic Club'un ismi *Atlético Bilbao* olarak değiştirilmiştir (1941) (Turuzeta Zarraga, 2012). Franco'nun emri ile futbol kulüplerinin, özellikle bölgesel olanlarının, yönetim kadrolarında siyasî temizliğe gidilmiş, takımların iç yönetimlerine müdahale edilerek Franco taraftarı kişiler bu kulüplerde görevlendirilmiştir. Diktatörlüğün ilk yıllarında Bask futbolunun başarısı bir süre daha devam etse de sonrasında Athletic Bilbao'nun oyun yapısından esinlenerek oluşturulan *furia española – yeni ispanya* (O'Brien, 2017) sistemi ile İspanya futbolunda Madrid takımları (Basklar tarafından kurulan Atlético de Madrid'in üzerindeki Bask etkisi Franco döneminde silinmiştir), özellikle Real Madrid furyası başlamıştır. Diktatörlük yılları boyunca değişmeyen tek şey ise bölge halkının merkezî idare ve baskıya tepki olarak futbol ve özellikle de Athletic Bilbao etrafında kenetlenmesi olmuştur. Bu süreç içerisinde halk, stadyumları ulusal kimliklerini kamuoyuna duyurabilecekleri ender yerlerden biri olarak kullanmıştır.

Francisco Franco'nun ölümünden sonra (20 Kasım 1975) Bask bölgesinin önemli takımları Real Sociedad, Athletic Club ve Deportivo Alavés ulusal bayrak *Ikurriña*'nın kullanılmasını talep etmiştir. Bu isteğin hemen ardından, daha yasak kalkmamışken 1976'ın sonunda Atotxa Stadyumu'nda oynanan Real Sociedad-Athletic Club karşılaşmasına iki takımın kaptanları Kortabarria ve Iribar ellerinde Bask ulusal bayrağı ile çıkmıştır 1977 yılında iki takımın bu sefer Bilbao stadı San Mamés'te oynadığı karşılaşmada da yine bu olay tekrarlanmıştır. Aynı yıl içerisinde FC Barcelona ile yapılan karşılaşmada da rejim döneminde yasaklı olan Bask ve Katalan bayrakları dalgalanmıştır (Szabó, 2013). Franco döneminin sonu ile beraber Athletic Bilbao ve Real Sociedad gibi Bask takımları Madrid ve Barcelona'nın şampiyonlukta hegemonyalarına son vermiş, bu süre zarfında Athletic, UEFA Avrupa Ligi'nde final oynama

başarısı göstermiştir. Gelen bu başarılar ise demokratik sürecin ve ulusal kimliğin yeniden canlanması olarak yorumlanmıştır (O'Brien, 2017).

Bask ülkesinin şu anda İspanya Futbol ligi *La Liga I*'de Athletic Club, Real Sociedad, Deportivo Alavés, Eibar ve Osasuna olmak üzere beş temsilcisi mevcuttur. Bunlardan en başarılısı olarak, sonuncusu 1983-84 sezonunda kazanılmış sekiz Lig Şampiyonluğu, yirmi üç Kral Kupası, iki İspanya Süper Kupası ve Avrupa'da oynanan iki final ile birlikte İspanya'da Real Madrid ve Barcelona ile birlikte küme düşmeden birinci ligde yer alan üçüncü takım olması gibi başarılarla sahip Athletic Club de Bilbao'yu göstermek mümkündür. Ancak küreselleşme ve endüstrileşme ile birlikte çok yüksek ücretlerin konuşulduğu futbol dünyasında Athletic Club'u çok ayrı bir yerde konumlandıran başka özellikler bulunmaktadır: *Miras ve Gelenek*. 1911 yılından itibaren uygulanan *La Cantera* adı verilen politika ile beraber kadrosunda sadece Bask kökenli oyuncuları barındıran Athletic Club, aileyi, şehri, bölgeyi ve ülkeyi futboldan daha ön planda tutan bir gelenekten beslenmektedir. "Yerel yeteneklerin ve desteğin olduğu sürece ithalata ihtiyacın olmaz" (Stacey, 2016) düşüncesi ile hareket eden kulüp, 1971 yılından itibaren faaliyet gösteren Lezama'daki altyapı sistemi ile kulüp bünyesindeki oyuncuların %85'ini yetiştirmektedir (Clapham, 2018). Öncelikli olarak geçmişten gelen kültür, kimlik ve kişisel eğitimi temel alan sistem sayesinde güçlü bir aidiyet duygusu kazanan sporcular, kendi bölgelerini ve kimliklerini başarı ile temsil için gerekli olan motivasyonu edinmekte zorluk çekmeden mücadelelerine devam etmektedirler.

Bizkaia'nın 60 kilometre çeperindeki her okul ve yerleşim yeri kulübün hâkimiyeti ve gözetimi altında tutularak, yirmiye yakın *scout* (oyuncu gözlemcisi) ile tüm Bask bölgesinde sürekli yeni yetenekler aranmakta, bu yetenek avı sırasında ise kardeş amatör kulüplerin eğitim sistemlerinin zarar görmemesi için oldukça hassas davranılmaktadır. *La Cantera* adı verilen Lezema'daki eğitim-antrenman sistemi sayesinde hem altyapı oyuncularının A takımında oynama hayali sürekli canlı tutulmakta (Gómez-Bental, 2016) -öyle ki son yıllarda ortalama olarak her yıl iki oyuncu A takıma yükselmiştir- hem de akademide oyuncuların sportif yetenekleri kadar bilişsel yetilerinin de gelişimine önem verilmektedir. Bu sistem içerisinde alt yaş grubundaki gençlerin eğitimleri sürekli olarak teşvik edilmekle beraber kulüp içerisindeki üniversite eğitimi almış sporcu sayısındaki yüksek oran kulüp için ayrı bir gurur kaynağı olarak sıklıkla vurgulanmaktadır (Bayraktar, 2018).

Resim 1. Athletic Bilbao'nun resmi lisanslı ürünlerin satıldığı mağazanın üretmiş olduğu “Bu topraklarda” isimli iki ürün. Ürün görsellerinde Bask Ülkesi haritasının varlığı ve resmediliş şekli dikkat çekicidir. (Athletic Club, 2020)

Bask bölgesinin toplum yapısının çeşitlenmesi ve geçirmiş olduğu algı değişimi sayesinde zamanla gelişim gösteren *La Cantera* politikası, düşünülenin aksine sadece kan üzerinden güdülen bir aidiyetten beslenmemektedir. Bask diasporası olarak tabir ettiğimiz Kuzey ve Latin Amerika ülkelerinde yaşayan Bask ailelerden gelen Hignio Ortuzar, Vicente Biurrun, Javier Iturriaga, Fernando Amorebieta gibi oyuncuların yanı sıra, köken olarak Bask olmayan fakat alt-yapı eğitimlerini Bask ülkesinde alan Bixente Lizarazu, Aymeric Laporte, Jonas Ramalho, Iñaki Williams Arthuer, Cristian Ganea ve Kenan Kodro gibi oyuncular da Athletic Bilbao forması giyme fırsatını yakalamışlardır.

Belirtmekte fayda vardır ki, takım, mücadelesini sadece altyapıdan yetiştirdiği oyuncular ile sürdürmemektedir. 1911 yılından itibaren benimsediği transfer politikasında da yerli değer ilkesini benimseyen kulüp bir şekilde Bask kimliği ve kültürü ile bağlantı kurmuş sporculara bünyesinde yer vermektedir. Bu politika şehrin ve bölgenin takımını bir bakıma Bask ülkesinin diğer takımları ile de bağlantılı hale getirmektedir ve takımın transfer havuzunu genel olarak bu takımlarının bizzat kendileri ve altyapıları oluşturmaktadır. Athletic Club yürütmüş olduğu bu öz kaynak ve transfer politikası ile sürekli olarak takımı genç sayılacak bir yaş ortalamasında tutmayı amaçlamış, aynı zamanda oyuncu satışları ile endüstriyel futbol dünyasında ekonomik açıdan sürdürülebilir bir yapı yaratma çabasına girmiştir. Öyle ki son on yılın (2009-2020) takımdan ayrılan oyuncuların yaş ortalaması 25,8 iken transfer edilen

oyuncuların yaş ortalaması 23,8 olmuştur. Nitekim yine son on yıl içerisinde oyuncuların satılması ile elde edilen gelir 221 milyon Euro iken, satın alınan oyuncuların kulübe olan maliyeti 104,36 milyon Euro olmuştur (Calabor Núñez, 2019; Transfermarkt, 2020).

Franco sonrası demokratikleşme sürecine girmiş olan İspanya'da 1979 yılında kabul edilen Gernika (Guernica) yasası ile Bask bölgesinin siyasal, ekonomik, kültürel ve anadil hakları tanınarak, Bizkaia (Bilbao), Gipuzkoa (Donostia) ve Araba'nın (Gasteiz) dâhil olduğu üç eyaletten oluşan özerk bir yapıya bürünmüştür. Ancak Bask ülkesinin ve en önemli şehirlerinden biri olan Bilbao'nun değişimi sadece bahsi geçen alanlarla sınırlı kalmamıştır. 16. yüzyıldan itibaren önemli bir liman şehri olan Bilbao, 19. yüzyıla gelindiğinde sahip olduğu demir kaynakları sayesinde zamanla sanayileşmenin merkezi haline gelmiştir. Nervion nehrinin vermiş olduğu ulaşım kolaylığı bu bölgenin demir-çelik, kimya ve gemi yapım sanayinin odağında olmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Bilbao tüm İspanya'dan büyük bir göç almıştır. 1876'da *Ensanche* büyüme planı kent tarihi dokusu dışında büyümeye başlamış, 1905 yılındaki *Federico Ugalde* planı ile daha da genişletilmiştir. İspanya İç Savaşı'ndan sonra 1943 ve 1964 yapılan *Büyük Bilbao* planları ile birlikte Nervion nehrinin sol kısmı endüstri ve liman, sağ kısmı ise konut planı olarak ayrılmıştır. Rejimin uyguladığı bu plan, kentin tarihsel dokusunu ve doğal yapısını yok etmiştir. 1980'li yıllarda endüstrinin getirdiği çevre kirliliği ve ekonomik kriz, şehri büyük bir çöküntüye sürüklemiş, bütün bunlara ek olarak 1983 yılında şehrin yaşadığı büyük sel felaketi sonrasında liman faaliyetlerinin de yavaşlamasıyla şehir âdeta terk edilmiş bir hâl almıştır. 1989 yılından itibaren stratejik planlamalar ile kentsel yenilenme ve ekonomik dönüşümün zorunluluğu ortaya çıkmıştır. *Forum Bilbao for Urban Regeneration* kongresi sonucunda kentsel yapının dönüştürülmesi, simge yapıların oluşturulması, endüstriyel alanlarının modernleştirilmesi ve Nervion nehrinin adına yakışır şekilde şehrin ana aksı olarak vurgulanması amaçlanmıştır. 1990'lı yıllarda Bilbao kenti endüstriyel kimliğinden sıyrılarak kültür ve turizme yönelik Euskalduna Kongre Sarayı ve Guggenheim Müzesi gibi dünyaca ünlü projeler ile büyük bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Sonuç olarak Bask ülkesinin Bizkaia bölgesinin Bilbao şehri yeniden yapılanma yönünde gerçekleştirdikleri kentsel projeler sayesinde yepyeni bir yapıya ve imaja bürünmüştür. Kültürel mimarî alanda gerçekleşen bu büyük değişim, mimarlık ve ekonomi literatüründe *Bilbao etkisi* adı ile uygulanan bir model hâline dönüşmüştür (Gürel, 2008).

Bilbao, tarih boyunca liman şehri olma özelliğini devam ettirmiş bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak toplum yapısının büyük çoğunluğunu kırsal alandan gelen insanlar oluşturmakta ve bu özelliği ile tarım ve şehir bağlantısını hiçbir zaman kaybetmemiş, tüm özellikleri ile Max Weber'in işaret ettiği üretici şehir tanımlamasına uymaktadır (Weber,

2000). Sabino Arana'nın da işaret ettiği bu toplum yapısı Bask ulusal kimliğinin var olmasında en temel özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Lecours, 2007).

Bask ülkesi İspanya'da özerk kimliğe sahip tek bölge değildir. Ancak bölgesel kimliğin ve bu kimliğe aidiyetin bu denli güçlü olduğu ender bölgelerden biridir. Bask ülkesindeki nüfusun %11,5'lük oranı kendisini İspanyol olarak tanımlarken, %50'lik gibi bir oran kendisini Bask kimliğine ait hissetmektedir (Tunon ve Brey, 2012, s.15). Ulusal Bask kimliğinin bu denli ön plana çıktığı bir kulüp olan Athletic Club, diğer dört takımın varlığına rağmen Bask bölgesinden yaklaşık %70'lere varan bir destek alırken, genel anlamda sahip olduğu futbol anlayışı ve kimliği ile İspanya'nın genelinden de %5'lik bir destek almaktadır (Tunon ve Brey, 2012, s.17). Benzer sebeplerden dolayı küresel ölçekte de popüler olan kulüp, uluslararası futbolseverlerce endüstriyel futbolun alternatifi olarak sempati toplamıştır.

Her toplumun bir hafızası vardır ve bu hafızayı birtakım imgeler, anıtlar, tarihsel anlatılar aracılığıyla oluşturur ve onlar sayesinde hatırlar. Hafıza mekânları da bunun kalıntıları, şahitleri ve odak noktaları olup, temel ölçekte bir yere, gruba bağlılığı sembolize eder (Nora, 2006). Bu kavram, temel anlamda tarih ile beraber değerlendirildiğinde, karşımıza geçmişin hafızasına yönelik bir anlatı ile çıkar. Bu anlamda Bask ülkesine ve Bilbao'ya bakıldığında ülke, bölge ve şehir ile kimliğin bu denli iç içe geçtiği, aitik duygusunun bu denli yoğun yaşandığı nadir yerleşim yerlerinden biri olduğu ifade edilebilir.

Resim 2. Athletic Club'un erkek ve kadın futbol takımlarının yeni sezon için Nuestra Señora de Begoña kilisesine gerçekleştirdikleri ziyaretten bir kare (Salguero, 2019)

İspanya'nın hemen hemen her bölgesinin ve şehrinin kendisine ait koruyucu bir aziz/azizesi bulunmaktadır. Her yıl 15 Ağustos günü *Fiesta Patronal* olarak kabul edilmekte, şehrin koruyucu aziz veya azisesi adına özel ayinler düzenlenmektedir. Bizkaia eyaletinin, Bilbao şehrinin koruyucusu da Azize Begoña'dır. 14 Ağustos'u 15 Ağustos'a bağlayan geceden itibaren birçok Bilbaolu şehrin yüksek tepelerinden birinin üzerinde bulunan *Nuestra Señora de Begoña* kilisesine yürüyerek gider, dualar eder ve dileklerini Azize Begoña'ya sunarlar. İnsanların inanç bakımından bu denli duyarlı ve hassas oldukları bir ortamda, normal şartlar altında herhangi bir spor bahsinin geçmesi beklenemezken Bask ülkesi ve Bilbao için bu durum olağan, hatta gelecek sezon elde edilecek başarı için gerekli bir ritüel olarak görülmektedir. Bu sebeptir ki, formalarını giymiş insanların, kulüp yetkililerinin, Athletic Club'un A takımının ve alt yaş gruplarının bu törenlere katıldıkları ve kulüpleri için dua ettikleri görülebilmektedir. Çünkü Athletic Club'un, şehrin ve bu şehirde yaşayanların

kültürel davranışlarından ve hafızasından farklı hareket etmesi düşünülemezdir. Andoni Ortuzar'ın bir röportajında belirttiği gibi gerçek bir *Bilbaino* (Bilbaolu) için üç önemli vazgeçilmez vardır: Virgen de Begonia, PNV ve Athletic Club (Vaczi, 2015).

Bilbao şehrinin sahip olduğu en eski ve köklü geleneklerden birisi de günümüzde dâhi varlığını güçlü bir şekilde sürdüren bar kültürü olmuştur. Zamanında milliyetçi hareketlerin toplantı yeri olarak da kullanılan *Batzoki* ve *Herriko Taberna* (Vaczi, 2015) şeklinde adlandırılan barların yanı sıra, şehirde sayısız miktarda bulunan ve insanların *pintxo* adını verdikleri atıştırma yemecekleri tükettikleri ve bir şeyler içerek sosyalleştikleri barlar gündelik hayatın en önemli mekânlarından olmuştur. Başta Zazpikaleak/Casco Viejo olmak üzere tüm şehre yayılmış olan bu mekânların hemen hemen hepsinin tek bir ortak özelliği mevcuttur ki bu özellik mutlaka bir Ikurriña'nın ve bir Athletic Bilbao bayrağının bulunmasıdır. Ayrıca hepsinde geçerli tek bir kural vardır: "burada politika dâhil her şey konuşabilirsin, ancak Athletic hakkında asla kötü konuşamazsın!" (Vaczi, 2015). Bahsi geçen bu söylemlerin genel itibarı ile bir takıma sahip tüm şehirler için geçerli olduğunu söylemek mümkün olabilir. Ama içlerinde çok azı hem söylem hem tarihsel geçmiş hem de eylem açısından böyle bir kimliğin temsilcisi konumundadır. Simgesel anlamda Athletic Club'tan ve tarihsel kökenlerden kaynaklanan kırmızı-beyaz detayların yanı sıra, şehre ait ayrıntıların ve renk seçimlerinin de kulübün kullandığı spor ekipmanlarında ve tasarımlarında görmek oldukça sık karşılaşılan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yine kulübe ve şehre ait büyük bir hafıza mekân olarak karşımıza çıkan diğer bir yapı da sadece Bilbaoluların değil; tüm İspanyol futbolu için geçerli olan ve *La Catedral* olarak adlandırılan 1913 yılında inşa edilen San Mamés stadyumu olmuştur. Adını Kayseri'de (Kapadokya) (Ranedo ve Ondarra, 2017, s.45) yaşayan bir azizden (Yetiş, 2018) alan bu büyümlü stadyumdaki son maç 5 Haziran 2013 tarihinde oynanmış, UEFA kriterlerine uygun yeni San Mamés ise hemen eskisinin yanına inşa edilmiştir. Birçok ülkede, birçok spor kulübünün kendi stadyumları hakkında büyümlü anlatımları mevcuttur. Ancak bu stadyumu ön plana çıkaran ve özel kılan şey kesinlikle futbol atmosferi değil, bünyesinde barındırdığı saf aidiyet ve temsil duyguları olmuştur. San Mamés geçmişinde çok büyük başarılarla sahne olmasının yanı sıra, bir ulusun kendisini korkmadan ifade edebildiği bir sahne olarak anlam kazanmıştır. Futbolseverler tarafından oldukça iyi bilinen Andoni Zubizarreta, "Çimlere ayak bastığınız ilk an oraya ait hissedebileceğiniz yegâne yer" olarak tanımlar San Mamés'i (Vaczi, 2015). PNV'in başkanlığını yapmış Andoni Ortuzar'ın da belirttiği gibi "San Mamés politikacılar ile vatandaşlar arasındaki bariyerin yıkıldığı yer" olarak tanımlanmıştır (Vaczi, 2015).

Sonuç olarak Bilbao örneğinde popüler kültürün en büyük alanlarından biri olan futbolun kitleleri uyutan *afyon* sıfatının yanı sıra, kimi zaman da toplumların kimliklerini yaratmada ve

canlandırılmada ne denli önemli olabileceği görülmektedir. Konu edindiğimiz Athletic Club de Bilbao'un tarihsel süreç içerisindeki rolü, bir etnik grubun, bir ulusun kendi varlığının ve kimliğinin mücadelesi sırasındaki tüm evrelerini anlatır niteliktedir. Futbol ve milliyetçilik bağlamında Sabino Arana ve PNV'nin ilkelerinin bir bakıma *Turner* ve *Sokol* ekolleri gibi bir etki yarattığı Bask ulusal kimliğinin inşa aşaması sırasında Athletic Club âdeta bu kimliğin en başarılı temsilcisi konumuna yükselmiştir. Bir şekilde kurumsallaştırılmaya ve sistematikleştirilmeye çalışılan bu kimlik ve kültür zamanla siyasî erkler ve iktidarlar tarafından büyük kısıtlamalara ve baskılara maruz kalmış bütün bu zamanlarda dahi Athletic Club özellikle Bilbao şehri için insanların kimliklerini ve kültürlerini haykırdıkları platform olmuştur. Bugünden bakıldığında etnik milliyetçilik adına uygulanmış oldukça katı kurallar olarak görülen bazı davranışların alt metinlerini okuduğumuzda, bunları yoğun baskı ve müdahale altında kendi dilini, kültürünü ve kimliğini koruma amacı ile hayata geçirilmiş bazı refleksler olarak değerlendirmek gereklidir. Demografik değişimler, dilin şehir yaşantısında kullanımı, geleneksel ve kültürel faaliyetlerin kısıtlanması gibi İspanyollaştırma çabaları sonucu kulübün faaliyetlerinde hem genç nesil sporcular hem de sade taraftar olarak Bask halkı kendi kimliğinin temsili için fırsat yakalamış oluyordu. Bu yüzdendir ki, “biz bu toprakların insanıyız, biz sadece bir futbol takımı değil, biz kırmızı-beyaz büyük bir aileyiz” ifadeleri sade bir taraftar hassasiyeti ile söylenmiş cümlelerin ötesine geçmektedir.

Hem Bask ülkesi hem de Bilbao şehri 1980'ler ile beraber büyük değişimler yaşamıştır. Politik, idarî, ekonomik, kültürel, toplumsal, çevresel ve mimari gibi alanlarda yaşanan tüm bu dönüşümlerinin içerisinde Athletic Club'ın izlerini görmek mümkündür. Şehirde hâkim kırmızı-beyaz-siyah renklerin yeni mimari ile gelen dönüşümün sembolü olduğu kadar, Athletic'in de renklerinden geldiğini unutmamak gerekir. Bilbaolu insanların 1983 yılında gerçekleşen sel felaketinden ve Nervion nehrinden bahsederken, birden o yılın mayıs ayında kazanılan son şampiyonluğun nehir üzerindeki görkemli kutlamalarından anekdotlar anlatabilmeleri, 15 Ağustos'taki şehrin koruyucusu kutsal azize *Begoña* gününde futbol takımı ve taraftarlarının gelecek sezon için iyi dilek niyetlerini sunmadan kiliseyi terk etmemeleri ve kırmızı-beyaz formalı her Bilbaolu çocuğun bir gün Athletic için *La Catedral San Mamés (Barria)*'nin çimlerine çıkma hayali kurması, bu kulübü bir şehrin, bir bölgenin ve bir ülkenin en önemli olgularından biri olarak kabul edilmesine yetmektedir. Athletic Club'un arması ve bayrağının çoğu Bilbaolu için Bask ulusunun temsilcisi olan Ikkurriña'nın en önemli tamamlayıcısı olmasının sebebi de bu bağlılık olarak görülmektedir. Takıma verilen desteğin sadece spordaki başarılar ekseninde değil, temsilleri üzerine kurulu olduğu, futbolun her hafta sonu doksan dakika oynanan sportif bir tutku değil; bir kimliğin merkezi, göstergesi ve birlik ruhunun bir simgesi olduğu, yaşayan bir mekanizmadır Athletic Club de Bilbao.

Kaynakça / References

- Aktükün, İ. (2005). Oyundan Siyasete: Türkiye’de Futbolun Doğuşu. *İktisat Dergisi*, 463-468, 3–10.
- Aktükün, İ. (2010). Futbolun Siyasi Tarihine Kenar Notları. *Cogito*, 63, 8–26.
- Anderson, B. (2011). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Athletic Club Tienda (2020). 20 Mayıs 2020 tarihinde Athletic Club Tienda: <https://tienda.athletic-club.es/moda/hombre/camisetas-y-polos> adresinden alındı.
- Bayraktar, E. (2018). 100 Yıllık Bir Kültür: Athletic Bilbao’nun Pijamalı Çocukları, 06 Haziran 2019 tarihinde Goal: [https://www.goal.com/tr/haber/100-yillik-bir-kueltuer-athletic-bilbaonun-pijamali/mgkntzjegiur1cd05hblamqyj](https://www.goal.com/tr/haber/100-yillik-bir-kueltuer-athletic-bilbaonun-pijamali-mgkntzjegiur1cd05hblamqyj) adresinden alındı.
- Bourdieu, P. (1991). Sport and Social Class. In C. Mukerji ve M. Schudson, (Eds.) *Rethinking Popular Culture: Contemporary Perspectives in Cultural Studies* (s. 357-373). Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Calabor Núñez, L. (2019, August 19). El gasto de traspasos en la Liga supera ya los 1.200 millones, *El Correo*, 40.
- Clapham, A. (2018, October 30). How Does Athletic Bilbao’s Academy Manage to Produce 85% of their Team?’, 06 Haziran 2019 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/football/2018/oct/30/athletic-bilbao-players-la-liga> adresinden alındı.
- Critchley, S. (2017). *Futbol Düşünürken Aslında Ne Düşünürüz?* (O. Tecimen, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Galeano, E. (2015). *Gölgede ve Güneşte Futbol* (8. bs.). (E. Önalp ve M.N. Kutlu, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Gómez-Bental, A. (2016). Football Clubs as Symbols of Regional Identities. *Soccer ve Society*, 17(5), 692–702. <https://doi.org/10.1080/14660970.2015.1100430>
- Gürel, N. (2008). Çağdaş İkon Yapıların Kentsel Yenilenme Süreçlerindeki Yeri: İspanya Örneği Bilbao ve Valencia Kentleri, 22 Mayıs 2020 tarihinde YÖK Tez Merkezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=UPP_Zu9isEmWGFXXFCBYasX6OwwkpwJeHOV5ISWoa2SwN97VygeFf1kMunhdIPRV adresinden alındı.
- Hobsbawm, E. J. (2014). *1780’den Günümüze Milleter ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik* (5. bs.). (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hoch, P. (1972). *Rip off the Big Game*. New York: Anchor Books.
- Kurlansky, M. (1999). *The Basque History of the World*. New York: Walker Publishing Company.
- Lecours, A. (2007). *Basque Nationalism and the Spanish State*. Las Vegas, Reno: University of Nevada Press.
- Llopis Goig, R. (2008). Identity, Nation-State and Football in Spain. *Soccer & Society*, 9(1), 56–63. <https://doi.org/10.1080/14660970701616738>
- MacClancy, J. (2007). *Expressing Identities in the Basque Arena*. Oxford: Boydell ve Brewer.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları* (M. E. Özcan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- O’Brien, J. (2017). In the Shadow of the State: The National Team and the Politics of National Identity in Spain. In B. Elseve ve S.G. Pugliese (Eds.), *Football and the Boundaries of History* (s. 73-97). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Pérez-Agote, A. (2006). *The Social Roots of Basque Nationalism*. Las Vegas, Reno: University of Nevada Press.
- Quiroga, A. (2013). *Football and National Identities in Spain: The Strange Death of Don Quixote*. London: Plagrave Macmillan.
- Quiroga, A. (2015). Spanish Fury: Football and National Identities under Franco. *European History Quarterly*, 45(3), 506–529. <https://doi.org/10.1177/0265691415587686>
- Ranedo C. ve Ondarra T. (2017). *El Mejor Equipo del Mundo: Historias del Athletic Club*, Basauri, Bilbao: El Gallo de Oro.

- Rojó-Labaien, E. (2014). Football and the Representation of Basque Identity in the Contemporary Age. *Soccer & Society*, 18(1), 63–80. <https://doi.org/10.1080/14660970.2014.980741>.
- Salguero, M. (2019, August 22), Más trafeos para la “amatxu”, *El Correo*.
- Stacey, N. (2016, January 15). *This is Athletic Bilbao*, 06 Haziran 2019 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/football/copa90/2016/jan/15/athletic-club-bilbao-loyalty-spain-liga-basque> adresinden alındı.
- Stemmler, T. (2000). *Futbolun Kısa Tarihi* (N. Aça, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Szabó, R. G. (2013). Basque Identity and Soccer. *Soccer & Society*, 14(4), 525–547. <https://doi.org/10.1080/14660970.2013.810434>
- Transfermarkt. (2020). *Athletic Bilbao Transfer Bilgileri*, 20 Mayıs 2020 tarihinde Transfermarkt: https://www.transfermarkt.com/tr/athleticbilbao/transfers/verein/621/plus/0?saigon_id=2021&pos=&detailpos=&w_sadresinden alındı.
- Tuñón J., Brey E. (2012). Sports and politics in Spain: Football and Nationalist Studies within the Basque Country and Catalonia. *European Journal for Sport and Society*, 9(1-2), 7–32. <https://doi.org/10.1080/16138171.2012.11687887>
- Turuzeta Zarraga, J. (2012). *El Athletic Club: Origen de una leyenda o cuando el león era aún cachorro*. Donostia, San Sebastian: Txertoa.
- Vaczi, M. (2015). *Soccer, Culture and Society in Spain: An Ethnography of Basques Fandom*, London, New York, NY: Routledge.
- Weber, M. (2000). Şehrin Doğası. A. Aydoğan (Ed.), *Şehir ve Cemiyet* (s.101-130). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yetiş, R. (2108). 1 Stat 1 Hikâye: San Mamés Stadyumu, 09 Eylül 2019 tarihinde FourFourTwo: <https://fourfourtwo.com.tr/1-stad-1-hikaye-san-mames-stadyumu/> adresinden alındı.
- Zákravský, J. (2016). Basque National Football Team as a Political Tool: One Hundred Years Old Project and Its Changes (1915-2014). *Sport Science Review*, 25(1-2), 5–28. DOI: 10.1515/ssr-2016-0001